

Barbara Berska

Archiwum Narodowe w Krakowie

Wybór źródeł do badań zagadnień związanych z I wojną światową w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie

Przypadająca w tym roku setna rocznica wybuchu I wojny światowej budzi wśród badaczy i innych obywateli większe zaciekawienie tą tematyką. Uzasadnione zatem jest wskazanie potencjalnym zainteresowanym źródeł do badań zagadnienia, przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie. A odnaleźć tu można materiały archiwalne do studiów historii miasta, regionu, a także pozostałych ziem polskich. Chronologia niniejszego zestawienia obejmuje ogólnie lata 1914–1918, aczkolwiek wyszczególnia także archiwalia wytworzone w okresie wcześniejszym i późniejszym, związane z tematyką wojenną.

Wymienione w artykule źródła pochodzą z zasobu centrali Archiwum Narodowego w Krakowie, nie uwzględniono zatem dokumentów przechowywanych w oddziałach zamiejscowych Archiwum¹. Jest więc subiektywnym wyborem źródeł do studiów nad dziejami I wojny światowej.

Jednym z najczęściej podejmowanych badań związanych z przedmiotowym zagadnieniem, zwłaszcza w oparciu o źródła krakowskie, jest wątek niepodległościowy. Kraków jako największy obok Lwowa ośrodek Galicji to miejsce, gdzie tworzone były związki strzeleckie, połączone pod komendą Józefa Piłsudskiego od 1912 r. Stanowiły one zaczątek narodowych sił zbrojnych w przededniu wybuchu coraz bardziej nabrzmiewającego konfliktu zbrojnego w Europie. Strzelcy początkowo tworzyli własne formacje, by z czasem wejść w skład Legionów Polskich².

---

¹ Zasób Archiwum Narodowego w Krakowie przechowywany jest w: centrali Archiwum w Krakowie w pięciu oddziałach aktowych oraz w oddziałach: w Bochni, Nowym Sączu i Tarnowie oraz w Ekspozyturze w Spytkowicach.

² Małgorzata Wiśniewska, *Związek Strzelecki (1910–1939)*, Warszawa 2010, s. 11.

W krakowskim Archiwum przechowywany jest Zbiór Legionów, w którym znalazły się zarówno dokumenty wytworzone przez poszczególne formacje Legionów Polskich, jak i materiały osób związanych z legionami, a także dotyczące uroczystości legionowych. Obok rozkazów, raportów, dzienników, meldunków, depech, komunikatów, spisów członków poszczególnych formacji, badacz odnajdzie również fotografie, broszury, znaczki, wycinki prasowe. Ciekawą część zbioru stanowią materiały biograficzne i ikonograficzne odnoszące się do Józefa Piłsudskiego³ oraz dokumenty związane z upamiętnianiem czynu niepodległościowego, tj. zorganizowanej przez Muzeum Narodowe w Krakowie w 1934 r. wystawy poświęconej Legionom Polskim⁴, sypania kopca Józefa Piłsudskiego⁵ czy budowy Pomnika Legionistów na Cmentarzu Rakowickim⁶. Zbiór może być szczególnie użyteczny dla badaczy okresu I wojny światowej czy wojny polsko-bolszewickiej, jak i historyków czynu legionowego jako uzupełnienie do często wykorzystywanych akt Naczelnego Komitetu Narodowego⁷.

Zbiór Legionów nierozzerwalnie łączy się z aktami Naczelnego Komitetu Narodowego, powołanego w dniu 16 sierpnia 1914 r. w Krakowie, w wyniku porozumienia środowisk konserwatywnych i demokratycznych. Komitet, na którego czele stanął prezydent Krakowa Juliusz Leo, stał się najwyższą instancją wojskową, skarbową i polityczną dla Galicji. Akta Komitetu trafiły do Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa w 1920 r. na mocy postanowienia Komisji Likwidacyjnej NKN, na zasadzie depozytu⁸. Opracowane przez Ludwika Łysiaka, Annę Ptaśnikową i Helenę Zajacową Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego liczy 948 jednostek. Zgromadzone w zespole materiały generalnie podzielić można na trzy grupy dokumentów: o charakterze politycznym, wojskowym i organizacyjnym. Na część polityczną⁹ składają się akta Prezydium: Sekretariatu Generalnego, Biura Prezydialnego, Wiedeńskiego Biura Prasowego, Urządzeń przy Prezy-

---

³ ANK, Zbiór Legionów, sygn. 29/273/75, 29/273/86.

⁴ Ibidem, sygn. 29/273/79.

⁵ Ibidem, sygn. 29/273/81.

⁶ Ibidem, sygn. 29/273/78.

⁷ Barbara Berska, „Wstęp do Inwentarza akt Zbiór Legionów 1905–1939”, Kraków 2006, s. 4 (maszyn. w ANK).

⁸ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/175, *Sprawozdanie z czynności Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa za 1923 r.*

⁹ ANK, Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego, sygn. 29/530/1–29/530/215.

dium – komisji, redakcji, delegacji, Komisariatu Wiedeńskiego. Są to przede wszystkim akta dokumentujące działalność i program polityczny NKN, programy stronnictw i ugrupowań, szczególnie w kontekście uwarunkowań krajowych i międzynarodowych. Organem zwierzchnim Naczelnego Komitetu Narodowego było Prezydium, w skład którego wchodził Sekretariat Generalny. Do głównych zadań Sekretariatu Generalnego należało m.in. koordynowanie działalności całego Komitetu, zwłaszcza w zakresie spraw politycznych, utrzymywanie kontaktów z instytucjami, prasą, prowadzenie akcji zagranicznej, prowadzenie protokołów posiedzeń plenarnych NKN i Komisji Wykonawczej, gromadzenie i opracowywanie prasy polskiej i obcej, prowadzenie archiwum i biblioteki¹⁰.

Dokumenty o charakterze wojskowym¹¹ to zasadniczo uzupełnienie materiałów przechowywanych w Centralnym Archiwum Wojskowym, dotyczą głównie formacji legionowych. W tej części znajdują się akta Biura Prezydiального, a w nich organizacja Departamentu Wojskowego¹² czy rozkazy Departamentu Wojskowego¹³, Oddział dla Spraw Delegatów Galicji i Śląska, Centralne Biuro Werbunkowe, Centralne Biuro Poborowe, Centralny Urząd Ewidencyjny, Oddział Informacyjno-Zasiłkowy, Intendentura, Oddział Sanitarny, Poczta Polowa, Biuro Prasowe, Ekspozytura Departamentu Wojskowego w Wiedniu, Komisariat Wojskowy Legionów Polskich w Krakowie, czy też związane z akcją werbunkową Polskiego Korpusu Posiłkowego.

Materiały o treści organizacyjnej są rzadziej wykorzystywane, choć trudno je pominąć, prowadząc studia nad wymienionymi wyżej obszarami działania Komitetu. Są to przede wszystkim dokumenty do badania dziejów NKN i jego roli w czasie I wojny światowej. W tej części wymienić należy Departament Organizacyjny¹⁴, komórkę o charakterze centralnym, której główne czynności to akcja organizacyjno-propagandowa prowadzona na terenie Galicji, kierowanie pracami powiatowych komitetów narodowych i kół Ligi Kobiet NKN. Następnie Departament Skarbowy¹⁵, zajmujący się finansami całego NKN. Od 1916 r. działalność rozpoczął Departament

---

¹⁰ O tym szerzej we wstępie do *Inwentarza Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego (1914–1920)*, opracowanego przez Ludwika Łysiaka, Warszawa 1958, s. 15.

¹¹ ANK, Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego, sygn. 29/530/216–29/530/485.

¹² Ibidem, sygn. 29/530/216.

¹³ Ibidem, sygn. 29/530/217–29/530/218.

¹⁴ Ibidem, sygn. 29/530/486–29/530/530.

¹⁵ Ibidem, sygn. 29/530/531–29/530/564.

Opieki¹⁶, który roztoczył opiekę nad zwolnionymi legionistami, inwalidami wojennymi i ich rodzinami. W tym samym roku utworzono Komitet Opieki nad Jeńcami Wojennymi Polakami z siedzibą w Krakowie¹⁷, otaczając troską jeńców wojennych Polaków służących w armii rosyjskiej. Powstał on w wyniku przekształcenia referatu dla spraw jeńców wojennych przy Departamencie Wojskowym¹⁸.

W Archiwum NKN pozostało wiele świadectw zaangażowania się Komitetu w prowadzone przez organizacje społeczne na terenie miasta akcje dobroczynne na rzecz wdów, sierot po poległych żołnierzach, dla inwalidów wojennych, ofiar wojny¹⁹. W celu zapewnienia wystarczającej opieki dla poszkodowanych, Naczelny Komitet Narodowy przystąpił do tworzenia tzw. tarcz legionowych, do których obywatel mógł wbić gwóźdź, wpłaciwszy uprzednio określoną kwotę na fundusz ofiar wojny. Inicjatywę tę zapoczątkowało ufundowanie w Krakowie Kolumny Legionów, która stanęła na krakowskim Rynku w pierwszą rocznicę powołania NKN. W ślad za tym również w innych miastach powstawały tarcze i kolumny, stanowiące świadectwo ofiarności społeczeństwa polskiego na rzecz legionistów²⁰. Komitet wydawał też serie pocztówek, na których figurowały m.in. wizerunki legionistów z różnych formacji, ale również elementy uzbrojenia, sceny z życia obozowego, walk i przemarszów wojsk²¹. Dochód z ich sprzedaży zasilał fundusz na rzecz ofiar wojny.

Cennym uzupełnieniem zespołu jest wyodrębniona w 1934 r., licząca ponad dwa tysiące pozycji Biblioteka NKN, zawierająca wydawnictwa legionowe, publikacje z dawnej biblioteki NKN, książki uzyskane z darów oraz zakupione przez Archiwum²².

Temat Legionów Polskich obecny jest też na fotografiach z okresu wojny. Poszczególne serie w Zbiorze Fotograficznym oraz w Zbiorze Tek Ikonograficznych i Fotograficznych zawierają fotografie żołnierzy „Strzelca”²³,

¹⁶ Ibidem, sygn. 29/530/565–29/530/583.

¹⁷ Ibidem, sygn. 29/530/584–29/530/600.

¹⁸ L. Łysiak, Wstęp do *Inwentarza Archiwum...*, s. 29.

¹⁹ ANK, Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego, sygn. 29/530/610.

²⁰ ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. B-V-54, A-II-754.

²¹ ANK, Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego, sygn. 29/530/608.

²² ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/175, *Sprawozdanie z czynności Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa za 1934 r.*

²³ ANK, Zbiór tek ikonograficznych i fotograficznych, sygn. 29/1590/16, fot. 2, 3, 4, 6; 29/1590/20, fot. 11, 20.

marszu I Kadrowej²⁴, zaprzysiężenia legionistów na krakowskich Błoniach²⁵, udziału w konkretnych kampaniach i bitwach Wielkiej Wojny²⁶, wielu aspektów życia obozowego²⁷, portrety oficerów legionowych²⁸, w tym oczywiście Komendanta Piłsudskiego²⁹. Ciekawe są też fotografie elementów uzbrojenia oddziałów polskich³⁰.

Zbiór Fotograficzny to również serie fotografii ukazujących realia życia codziennego miast polskich, szczególnie Krakowa, strat materialnych, zużożenia społeczeństwa, okropieństw wojny³¹. Przedłużająca się wojna spowodowała znaczne pogorszenie standardu życia ludności miast i wsi.

W przechowywanym w Archiwum Zbiorze Afiszy i Plakatów zachowała się ogromna ilość obwieszczeń, zawiadomień, ogłoszeń, odezwo. Konieczność zapewnienia aprowizacji dla walczących żołnierzy, utrzymanie produkcji wojennej spowodowały podporządkowanie życia cywili władzy wojskowej. Dla przykładu na mieszkańców Krakowa i Podgórza nałożono szereg zakazów i nakazów, wprowadzono ogromną ilość regulacji – od cen poczynając po ilość spożywanych produktów. Ogłaszano nakazy o charakterze porządkowym, jak choćby regulujące kwestie godzin otwarcia punktów gastronomicznych, ruchu w obrębie miasta. Ograniczeniu uległy też swobody obywateli w zakresie przemieszczania się. Wielu mieszkańców miast-twierdz, jakim był również Kraków, zmuszonych zostało pod karą grzywny do opuszczenia swoich domów³². Tylko nieliczni mieli prawo do pozostania w mieście. Pieniądzy na wydatki wojenne szukano między innymi u obywateli, organizując zbiórki surowców, takich jak wełna, bawełna, metale, skóry, oleje mineralne, żelazo³³. Aby sfinansować koszty prowadzonych działań wojennych zaciągano pożyczki. Sięgano również do kieszeni obywateli,

---

²⁴ Ibidem, sygn. 29/1590/16, fot. 7, 15, 16; Zbiór Fotograficzny, sygn. A-II-1236.

²⁵ ANK, Zbiór Fotograficzny, sygn. A-II-1165, A-II-1167, A-II-1168.

²⁶ Ibidem, m.in. sygn. A-II-1234.

²⁷ Ibidem, m.in. sygn. A-II-1275, A-II-1277.

²⁸ Ibidem, m.in. sygn. A-II-876, A-II-877.

²⁹ Ibidem, sygn. A-II-1156.

³⁰ Ibidem, sygn. A-II-732, A-II-1203; Zbiór tek ikonograficznych i fotograficznych, sygn. 29/1590/20, fot. 97.

³¹ ANK, Zbiór Fotograficzny, sygn. 29/670/1378.

³² ANK, Zbiór afiszy i plakatów, sygn. 29/665/1369.

³³ Ibidem, sygn. 29/665/1279.

rozpisując subskrypcje na pożyczki wojenne³⁴. W samej c.k. monarchii w czasie trwania Wielkiej Wojny było ich siedem.

Ciekawą grupą dokumentów w obrębie tego zespołu są afisze i plakaty poświęcone obchodom rocznicowym. Służyły one rozbudzaniu świadomości narodowej i potrzeby walki o niepodległość państwa. Upamiętnianie rocznic wielkich wydarzeń historycznych, bohaterów narodowych gromadziło rzesze mieszkańców miasta na organizowanych mszach, wiecach, apalach, spotkaniach, występach artystycznych³⁵.

Tematyka obchodów rocznicowych, takich jak rocznica powstania NKN, utworzenia Legionów Polskich, związanych z upamiętnieniem powstania styczniowego jest też bogato reprezentowana w aktach c.k. starostw powiatowych, które gromadziły okólniki C.K. Namiestnictwa, raporty C.K. Dyrekcji Policji, czy wreszcie podania z programami obchodów³⁶.

Aktywnym uczestnikiem życia codziennego, elementem wojny psychologicznej stał się aparat propagandy. Sięgano po różne formy przekazu: plakaty, druki ulotne, afisze, pocztówki, karykatury, grafiki czy znaczki pocztowe. W zbiorach krakowskich można odnaleźć licznie zgromadzone przykłady takich dokumentów, zwłaszcza że władze c.k. monarchii chętnie korzystały ze spopularyzowanego wizerunku członków domu panującego. Regularnie pojawiały się w mieście adresy okolicznościowe cesarza „do Ludów Austrii”³⁷.

Osobną grupę afiszy stanowią obwieszczenia, ostrzeżenia przed szerzącą się działalnością szpiegowską, wydawane głównie przez C.K. Dyrekcję Policji w Krakowie i C.K. Komendę Twierdzy. Ostrzegano przed udzielaniem informacji na temat transportów wojskowych czy zapasów osobom podejrzany, zapowiadając jednocześnie konieczność zgłaszania Policji wszelkich tego typu prób pozyskania informacji³⁸. Za kolportowanie rosyjskich ulotek, odezw nawołujących do zdrady stanu groziła kara śmierci przez rozstrzelanie³⁹. Przebywających w Krakowie bez zezwolenia poddanych

---

³⁴ Ibidem, sygn. 29/665/3009.

³⁵ Ibidem, sygn. 29/665/2370, 29/665/2367. Wiele materiałów do tej tematyki odnaleźć można też w Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego, np. pod sygnaturą 29/530/610.

³⁶ ANK. C.k. Starostwo w Żywcu, sygn. 29/231/28, 30.

³⁷ ANK, Zbiór Afiszy i Plakatów, sygn. 29/665/1466.

³⁸ Ibidem, sygn. 29/665/1359.

³⁹ Ibidem, sygn. 29/665/1353.

rosyjskich usunięto poza obręb twierdzy jako potencjalnych szpiegów⁴⁰. Polowania na szpiegów stały się symbolem wojennej masowej psychozy, której ulegli mieszkańcy spokojnych dotąd miast⁴¹. Konsekwencją szpiegomani były represje spadające często na ludność cywilną. Za działania szpiegowskie, ścigane i tępione, mogły być uznane nawet tak wydawałoby się prozaiczne czynności, jak puszczanie w ruch wiatraków, bicie w dzwony kościelne, oświetlanie wież kościelnych i innych wysokich budynków, zapalanie przedmiotów dymiących⁴², interpretowane jako dawanie sygnałów nieprzyjacielowi. Ważną rolę w przenoszeniu informacji odegrały w czasie wojny gołębie pocztowe. Strony wojujące ustaliły nawet koncesję na ich posiadanie⁴³. Tak więc od 1916 r. obowiązywał w Krakowie zakaz trzymania przez mieszkańców gołębi pocztowych, a niestosujący się do przepisu narażali się na zarzut szpiegostwa i sprzyjania nieprzyjacielowi⁴⁴.

Wprowadzone restrykcje przyniosły skutek w postaci bardzo licznych donosów, informacji wpływających do C.k. Dyrekcji Policji w Krakowie w sprawie osób zachowujących się w sposób budzący niepokój, czy wprost podejrzewanych o szpiegostwo. Pisma takie wpływały już w okresie poprzedzającym wybuch wojny, co świadczy o narastającym napięciu na terenie c.k. monarchii⁴⁵. Podobnie jak wydany już w marcu 1914 r. okólnik w sprawie wykonywania zdjęć i produkcji fotografii i kinematograficznych o treści wojskowej, skierowane do c.k. starostów i c.k. dyrektorów policji we Lwowie i Krakowie⁴⁶.

W aktach Prezydyalnych C.k. Dyrekcji Policji w Krakowie można odnaleźć w większości kompletne akta spraw osób oskarżonych o szpiegostwo.

---

⁴⁰ Ibidem, sygn. 29/665/1350.

⁴¹ Jerzy Gaul, *Służby wywiadowczo-informacyjne Austro-Węgier wobec radykalnego ruchu niepodległościowego w Królestwie Polskim 1914–1918*, Warszawa 2006, s. 40–41.

⁴² ANK, Zbiór afiszy i plakatów, sygn. 29/665/1347; *Dziś albo nigdy. Wielka Wojna i polskie dążenia niepodległościowe. Katalog wystawy*, oprac. Barbara Berska, Monika Andrasz-Mrożek, Kraków 2014, s. 24.

⁴³ Andrzej Chwałba, *Samobójstwo Europy. Wielka wojna 1914–1918*, Kraków 2014, s. 375.

⁴⁴ ANK, Zbiór afiszy i plakatów, sygn. 29/665/1364.

⁴⁵ ANK, C.k. Dyrekcja Policji w Krakowie, Akta Prezydyalne C.k. Dyrekcji Policji w Krakowie, sygn. 29/247/DPKr 91 – sprawa o szpiegostwo i kradzież broni przeciwko Andrzejowi Rachwałowi zakończona wyrokiem C.k. Trybunału Sądu Przysięgłych w Krakowie z 1912 r.

⁴⁶ Ibidem, sygn. 29/247/DPKr 91.

Najczęściej dotyczą one poddanych rosyjskich przebywających w Krakowie⁴⁷. Każda ze spraw zawiera na ogół doniesienie o działalności szpiegowskiej, raporty z przesłuchań, notatki z wywiadu środowiskowego, dokumentację fotograficzną.

Bardzo ciekawym źródłem informacji są przechowywane w aktach c.k. starostw powiatowych okólniki, zawierające m.in. zakazy osiedlania się obywateli rosyjskich, dezertersów z armii rosyjskiej na terenie c.k. monarchii, wydawane jeszcze przed wybuchem wojny⁴⁸ oraz w jej trakcie⁴⁹. Okólniki te zawierały też listy dezertersów i wykazy robotników rosyjskich. W czasie wojny starostwa otrzymywały z C.K. Namiestnictwa poufne okólniki i zarządzenia „organizowania obław w Galicji” na osoby podejrzane, zagrażające bezpieczeństwu publicznemu. Akty te zobowiązywały władze starostw do organizowania inwigilacji osób „niepewnych politycznie”⁵⁰.

Wojna niosła ze sobą znaczne pogorszenie jakości życia mieszkańców miast i wsi. Artykuły żywnościowe i przemysłowe podlegały reglamentacji. Wielu artykułów i tak nie można było kupić. Najgorzej było zimą na przełomie 1916/1917, kiedy to oficjalne przydziały kartkowe w Niemczech, Austro-Węgrzech i krajach przez nie okupowanych zmniejszono do połowy zapotrzebowania organizmu ludzkiego. Niedobory łagodził czarny rynek, mimo że wysokie kary odstraszały od spekulacji⁵¹.

Ma to odzwierciedlenie w aktach C.K. Sądu Powiatowego Karnego w Krakowie, w których przez prawie cały okres wojny dominują głównie przestępstwa pospolite, takie jak kradzież, obraza uczuć, pobicia. Na lata 1918–1919 przypada natomiast szereg spraw za pobieranie lichwiarskich

---

⁴⁷ Ibidem, sygn. 29/247/DPKr 91 – np. akta Władysława Szemberga urodzonego w Rosji, oskarżonego o szpiegostwo; akta malarza Pronaszki, również poddanego carskiego, któremu postawiono zarzut szpiegostwa; Karola Kuhna i Iwana Szadrija oskarżanych o szpiegostwo na rzecz Rosji; 29/247/DPKr 92 – m.in. akta Jana Mozelewicza, poddanego rosyjskiego; 29/247/DPKr 101 – m.in. akta Władysławy Dębowskiej, artystki teatralnej, poddanej rosyjskiej, oskarżanej o szpiegostwo na rzecz Rosji; 29/247/DPKr 102 – akta osób, którym postawiono zarzut szpiegostwa: Romana Martinięgo, Mikołaja Siemionowa, Jakoba Adlera, Stanisława Zaczekiewicza, Władysława Wąsowicza.

⁴⁸ Okólnik z 1910 r. ANK, C.k. Starostwo w Żywcu, sygn. 29/231/8.

⁴⁹ ANK, C.k. Starostwo w Żywcu, sygn. 29/231/59.

⁵⁰ ANK, C.k. Starostwo w Żywcu, sygn. 29/231/8, 15.

⁵¹ ANK, Zbiór afiszy i plakatów, sygn. 29/665/1360; A. Chwalba, *Samobójstwo Euro-py...*, s. 547.

cen za towary użytkowe, oskarżonych z paragrafu 20 cesarskiego rozporządzenia z 24 marca 1917 r. L. 131 Dzpp⁵².

Wielka Wojna przyniosła ogromne straty nie tylko w sensie ekonomicznym, ale również demograficznym. Nazwiska poległych w walce i zmarłych na skutek odniesionych ran żołnierzy publikowane były w prasie. Starostwa miały obowiązek drukowania doniesień o zaginionych, zawierających dane osób poszukiwanych i poszukujących, wniesione do Centrali Opieki nad Uchodźcami z Galicji i Bukowiny w Wiedniu⁵³. Informacje o zaginięciu żołnierza rodziny otrzymywały nawet po kilku miesiącach. Stąd długo jeszcze po zakończeniu działań zbrojnych bliscy prowadzili poszukiwania i postępowania o uznanie za zmarłych swych krewnych. Tego rodzaju spraw krakowskie Archiwum przechowuje bardzo wiele w aktach Sądu Okręgowego w Krakowie.

Akta spraw o uznanie za zmarłego zawierają na ogół wnioski o uznanie za zmarłego złożony przez najbliższego członka rodziny (współmałżonek, rodzic), dane osobowe poszukiwanego, korespondencję z czasów wojny, fotografie, protokoły przesłuchania świadków, ogłoszenie prasowe Sądu Okręgowego o wdrożeniu postępowania celem uznania za zmarłego. Często dołączona jest też korespondencja np. z Poselstwem Polskim w Wiedniu, z Biurem Metryk Wojennych w Wiedniu, jeśli zaginiony służył w wojsku cesarskim⁵⁴. Dokumenty zgromadzone w obrębie spraw o uznanie za zmarłych są często na tyle kompletne, że mogą posłużyć do napisania historii ludzkich, podjęcia próby odtworzenia wydarzeń, które miały miejsce w czasie wojny. Przykładem mogą tu być dzieje Józefa Frasika, 20-letniego ochotnika z Krakowa, który 15 września wstąpił do 3. Pułku Piechoty Legionów Polskich i zginął na froncie wschodnim, prawdopodobnie w czerwcu 1916 r. Ostatnie wiadomości od niego dotarły do rodziny w 1915 r. W prowadzonej przez Sąd Okręgowy w Krakowie sprawie uznano go za zmarłego w 1937 r.⁵⁵

Zmarłych i zabitych układano w prowizorycznych mogiłach przydrożnych, w pobliżu krzyży i kapliczek. Z czasem zwłoki ekshumowano i przenoszono na cmentarze żołnierskie⁵⁶. Przechowywany w Archiwum zespół

---

⁵² ANK, Sąd Powiatowy Karny w Krakowie, sygn. 29/444/304–311.

⁵³ ANK, C.k. Starostwo w Żywcu, sygn. 29/231/15.

⁵⁴ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/442/9091, 6459.

⁵⁵ Ibidem, sygn. 29/442/9773. Zob. również: *Dziś albo nigdy...*, s. 115.

⁵⁶ A. Chwałba, *Samobójstwo Europy...*, s. 452–453.

Wojskowy Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi Okręgu Korpusu Nr V w Krakowie odziedziczył akta Oddziału Grobów Wojennych C.i K. Komendy Wojskowej w Krakowie, którego działalność przypada na lata 1915–1918⁵⁷. Po upadku c.k. monarchii państwo polskie przejęło obowiązek opieki nad cmentarzami i grobami wojennymi. Główne zadania urzędu skupiały się wokół prowadzenia ewidencji poległych i zmarłych żołnierzy oraz grobów i cmentarzy wojennych, a także utrzymywania i upiększania grobów i cmentarzy wojennych⁵⁸. Zespół zachował się w stanie szczątkowym (101 j. inw.) i dotyczy głównie grobów wojennych z terenu byłej Galicji w części zachodniej i środkowej, a dokładnie z powiatów: Biała, Bielsko, Bochnia, Brzesko, Chrzanów, Cieszyn, Dąbrowa, Gorlice, Grybów, Jasło, Kolbuszowa, Kraków, Krosno, Limanowa, Lisko, Mielec, Myślenice, Nowy Sącz, Nowy Targ, Oświęcim, Pilzno, Podgórze, Ropczyce, Rzeszów, Sanok, Strzyżów, Tarnobrzeg, Tarnów, Wadowice, Wieliczka, Żywiec oraz część północnych Moraw i Śląska Cieszyńskiego⁵⁹. Zespół składa się z trzech zasadniczych części: korespondencji Oddziału Grobów Wojennych z lat 1916–1918, korespondencji Wojskowego Urzędu Opieki nad Grobami Wojennymi oraz dokumentacji technicznej i materiałów ewidencyjnych z lat 1914–1922. Ostatnią grupę dokumentów tworzą: teczki cmentarne z planami sytuacyjnymi cmentarzy, wykazy poległych i zmarłych żołnierzy oraz jeńców wojennych, akta spadkowe poległych żołnierzy, fotografie i mapy cmentarzy wojennych. Szczególnie często wykorzystywane są fotografie cmentarzy wojennych z terenu byłej Galicji Zachodniej, Moraw i Śląska⁶⁰.

W okresie Wielkiej Wojny miało miejsce ciekawe zjawisko – wzrost zainteresowania emigracją z Europy. W zespole akt C.K. Sądu Krajowego Karnego w Krakowie z lat 1855–1918 [1929] zachowało się wiele akt spraw sądowych o tzw. przestępstwa emigracyjne, a więc umożliwianie emigracji osobom zobowiązanym do służby wojskowej, a także zajmowanie się sprawami emigracyjnymi bez zezwolenia władz. W tym samym zespole przechowywane są: paszporty austriackie, rosyjskie z początku XX w., wydawane na

---

⁵⁷ Jadwiga Długopolska, „Wstęp do Inwentarza akt Wojskowego Urzędu Opieki nad Grobami Wojennymi Okręgu Korpusu nr V w Krakowie [1914] 1918–1923”, Kraków 1961, s. 1 (maszyn. w ANK).

⁵⁸ Ibidem, s. 3.

⁵⁹ Ibidem, s. 7.

⁶⁰ ANK, Wojskowy Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi Okręgu Korpusu nr V w Krakowie, sygn. 29/275/61–63.

prośbę obywateli tzw. świadectwa moralności, karty legitymacyjne, normy prawa emigracyjnego amerykańskiego i argentyńskiego, zwykle w formie broszur, informacje przygotowane przez agentów emigracyjnych nt. miejsc docelowych (emigracji), warunków osiedlania się w Stanach, Brazylii. Ponadto korespondencja, druki ulotne, broszury Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego w Krakowie, akta poszczególnych kompanii okrętowych. Komplementarne względem akt sądowych dokumenty starostw powiatowych obejmują obok instrukcji, okólników regulujących sprawy wychodźstwa dla starostów, ostrzeżenia o nielegalnie działających „biurach stręczenia służby i posad z uprawnieniem do stręczenia poza granice kraju i państwa”. Zawierają również mnóstwo kompletnych spraw o wydanie paszportów i wiz, na które składają się: podanie, poświadczenie zamieszkania, potwierdzenie o braku zobowiązań, ponadto ulotki reklamowe, schiffskarty. Najwięcej podań o paszporty złożonych zostało w okresie 1915–1917⁶¹.

Podstawowym źródłem do dziejów Krakowa w okresie wojny są przechowywane w krakowskim Archiwum akta Rady Miasta i Magistratu. Zachowane dokumenty dostarczają szerokiej wiedzy na temat sytuacji w mieście, o instytucjach samorządowych, ich funkcjonowaniu i organizacji⁶². Stanowią bogate źródło do poznania życia codziennego Krakowa w dobie wojny. Już pierwsze dni wojny obfitowały w wiele wydarzeń w miastach, rady miejskie przygotowywały adresy, hołdy dla Najjaśniejszego Pana⁶³ w związku ze śmiercią następcy tronu, uchwały specjalne dary na rzecz funduszu wojennego polskich Legionów⁶⁴. Realizując koncepcję Wielkiego Krakowa, miasto przygotowywało się do połączenia z największym sąsiadem – Podgórzem⁶⁵.

Księgi miejskie traktują także o sprawach budżetu miasta, utrzymania czystości, robotach publicznych. Dokumentują wysiłki władarzy miasta

---

⁶¹ ANK, C.k. Starostwo w Żywcu, sygn. 29/231/36, 37, 38; C.k. Starostwo Powiatowe w Nowym Targu, sygn. 29/223/73; C.k. Starostwo w Oświęcimiu, sygn. 29/229/23, 93, 94; C.k. Starostwo Powiatowe w Chrzanowie, sygn. 29/214/126-128; C.k. Starostwo w Tarnowie, sygn. 29/230/5.

⁶² ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. 29/33/Mag. 360, s. 25–45. Posiedzenie Rady Miasta w sprawie wyboru wiceprezydentów.

⁶³ Ibidem, sygn. 29/33/Mag. 360, s. 1319–1329; Akta miasta Podgórz, sygn. 29/53/10, s. 623; Akta miasta Wieliczki, sygn. 29/117/130.

⁶⁴ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. 29/33/Mag. 360, s. 1347–1369; Akta miasta Podgórz, sygn. 29/53/10, s. 625; sygn. 29/53/32, s. 602.

⁶⁵ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. 29/33/Mag. 361.

zmierzające do poprawy aprowizacji mieszkańców, zapewnienia im niezbędnych środków do życia. Protokoły posiedzeń Rady Miasta zawierają też informacje o obchodach rocznic narodowych w Krakowie⁶⁶.

Osobnym tematem, który można prześledzić w oparciu o dokumenty miejskie, są sprawy ewakuacji mieszkańców z twierdzy Kraków. Akta te obejmują spisy ludności cywilnej ewakuowanej w 1915 r., zawierające pełne informacje o rodzinach arkusze zgłoszeń dla mieszkańców miasta w sprawie pozostania w twierdzy⁶⁷.

Bardzo ciekawą grupą dokumentów do badań są zbiory akt osób i rodzin powstające w trakcie trwania wojny i po jej zakończeniu. Niejednokrotnie mogą one stanowić źródło tworzenia opowieści o bohaterach wojennych. Jedną z takich postaci jest bez wątpienia Tadeusz Karol Kucz, oficer II Brygady Legionów Polskich, dyplomowany weterynarz, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej i kampanii wrześniowej⁶⁸, którego akta przechowywane są w krakowskim Archiwum.

Interesujące spojrzenie na sytuację panującą w mieście, warunki ekonomiczne, ale też działalność społeczną, dają materiały zgromadzone w zbiorach wiceprezydenta Krakowa Karola Rollego oraz profesora Teofila Klimy. To z nich możemy dowiedzieć się, jak wyglądał paszport pana prezydenta⁶⁹ czy, jakimi kartkami na żywność i artykuły przemysłowe oraz jakimi środkami płatniczymi⁷⁰ posługiwali się mieszkańcy Krakowa.

Przykładem zbioru gromadzonego przez okres całej wojny oraz lat następnych, tematycznie związanym z okresem Wielkiej Wojny, jest Zbiór Wincentego Łepkowskiego, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, założyciela Związku Stomatologów Polskich. W głównej części składa się z pocztówek⁷¹, wśród których przeważa tematyka wojenna i legionowa czy obchody rocznicowe, broszur i wydawnictw, najczęściej opublikowanych przez NKN, śpiewników, druków ulotnych⁷². Cenną częścią zbioru są foto-

---

⁶⁶ Ibidem, sygn. 29/33/Mag. 361.

⁶⁷ ANK, Akta miasta Podgórze, sygn. 29/53/59, 980, 981.

⁶⁸ ANK, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/393; *Dziś albo nigdy...*, s. 120–122.

⁶⁹ ANK, Spuścizna Karola Rollego, sygn. 29/1584/1.

⁷⁰ ANK, Zbiór profesora Teofila Klimy, sygn. 29/680/12.

⁷¹ ANK, Zbiór Wincentego Łepkowskiego, sygn. 29/682/54–68.

⁷² Ibidem, sygn. 29/682/82.

grafie⁷³, w większości o tematyce wojennej, a przeważają wśród nich fotografie ze szpitali wojskowych.

Ziemie polskie będące głównym miejscem walk frontu wschodniego, w czasie prowadzonych kampanii doświadczyły ogromnego spustoszenia. Straty te były dokumentowane przez władze cywilne. W pierwszych dwóch latach wojny nie powołano nowego urzędu ogólnopaństwowego, a jedynie instytucje pomocnicze i doradcze przy istniejących władzach krajowych, autonomicznych i państwowych, na których spoczywała odpowiedzialność za likwidowanie skutków wojny w terenie. Czołową rolę w tej działalności odegrało Namiestnictwo i starostwa oraz Wydział Krajowy⁷⁴. W latach 1914–1916 to właśnie starostowie odpowiedzialni byli za likwidację tzw. ekonomicznych skutków wojny, za dystrybucję pomocy dla ludności cywilnej, organizację pomocy dla uchodźców oraz za walkę z lichwą⁷⁵.

W 1916 r. władze w Wiedniu zdecydowały się na powołanie nowej instytucji, działającej w strukturach Namiestnictwa, która otrzymała nazwę Centrala Krajowa dla Gospodarczej Odbudowy Galicji. Głównym celem jej działalności była odbudowa zniszczonych miast, gmin, budynków mieszkalnych i gospodarczych, sieci komunikacyjnych i wodociągowych oraz wsparcie dla rolnictwa, gospodarki leśnej, handlu, rzemiosła i przemysłu. W przechowywanym w krakowskim Archiwum zespole C.K. Namiestnictwo Centrala Krajowa dla gospodarczej odbudowy Galicji we Lwowie można wyróżnić trzy podstawowe grupy dokumentów. Pierwsza to akta prezydialne, a w nich normatywy, protokoły posiedzeń, sprawy dotyczące gospodarczej odbudowy rolnictwa na terenie Galicji, pomocy doraźnej dla bezdomnych, a także sprawy organizacyjne, osobowe i finansowe urzędu z czasów jego funkcjonowania⁷⁶.

Kolejna grupa to akta Sekcji Budowlanej, Rolniczej, Przemysłu i Handlu, zawierające sprawozdania starostów z organizowanych akcji pomocowych, udzielanych zapomóg, sprawy związane z odbudową rolnictwa, zakupem

---

⁷³ Ibidem, sygn. 29/682/143, 145, 146.

⁷⁴ Tomasz Kargoł, *Odbudowa Galicji ze zniszczeń wojennych w latach 1914–1918*, Kraków 2012, s. 93.

⁷⁵ Ibidem, s. 94.

⁷⁶ ANK, C.k. Namiestnictwo Centrala Krajowa dla gospodarczej odbudowy Galicji we Lwowie, sygn. 29/306/1-25.

maszyn i narzędzi rolniczych, protokoły posiedzeń Rady Gospodarczej, dzienniki czynności służbowych⁷⁷.

Ostatnią, najobszerniejszą grupę dokumentów instytucji stanowią Akta Oddziału Rachunkowego, obejmujące sprawy budżetowe, przydziały kredytów, ewidencję kredytów na odbudowę Galicji, korespondencję w sprawach realizacji kredytów na zapomogi dla ludności cywilnej oraz na odbudowę zniszczonych obiektów (w układzie według starostw lub ekspozytur)⁷⁸.

Funkcjonującą od 1916 r. Centralę Krajową dla Gospodarczej Odbudowy Galicji przekształcono w Krajowy Urząd Odbudowy⁷⁹, który od listopada 1918 r. podporządkowany został Tymczasowemu Komitetowi Rządzącemu we Lwowie. Komitet określił główny zakres działania nowej instytucji jako rejestrację i szacowanie szkód wojennych z lat 1914–1918 oraz wynikłych w czasie walk polsko-ukraińskich. Nowo powołany urząd miał też za zadanie sporządzenie statystyki szkód wojennych w Galicji dla celów Kongresu pokojowego⁸⁰. Zawartość przechowywanego w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie zespołu Krajowy Urząd Odbudowy Galicji we Lwowie z lat [1916]1918–1922 można podzielić na trzy grupy dokumentów. Pierwsza, a zarazem najobszerniejsza grupa to akta prezydyalne, zawierające materiały statystyczne dotyczące szkód wojennych, zapomóg, podania o odszkodowania, protokoły posiedzeń Rady Przybocznej, prośby o wypłaty zaliczki tytułem świadczenia wojennego. Są to również akta funkcjonującego urzędu, jego organizacji oraz zatrudnionych w nim osób⁸¹.

Kolejna grupa akt to dokumenty Sekcji Rolniczej w Krakowie z 1919 r., możemy w niej znaleźć wykazy i korespondencję dotyczącą warsztatów rolniczych w układzie według powiatów⁸².

Ostatnia część zespołu to akta z lat 1918–1922 Oddziału Rachunkowego, a w nich: wykazy osób, którym udzielono pożyczek, asygnaty pieniężne, korespondencję dotyczącą wypłaty w obligacjach pożyczki państwowej, wypłaty subwencji⁸³.

---

⁷⁷ Ibidem, sygn. 29/301/26-45.

⁷⁸ Ibidem, sygn. 29/301/46-117.

⁷⁹ ANK, C.k. urzędy powiatowe i starostwa – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/234/24. Okólnik C.k. Namiestnictwa z 2 X 1918 r.

⁸⁰ ANK, Krajowy Urząd Odbudowy Galicji we Lwowie, sygn. 29/307/1.

⁸¹ Ibidem, sygn. 29/307/1-29/307/67.

⁸² Ibidem, sygn. 29/307/68-69.

⁸³ Ibidem, sygn. 29/307/70-81.

Podsumowując wyniki przeprowadzonej kwerendy, należy stwierdzić, że Archiwum Narodowe w Krakowie posiada w swym zasobie stosunkowo wiele materiałów źródłowych do badań okresu I wojny światowej i to wielu jej aspektów. Są to zarówno materiały dotyczące zagadnień politycznych, jak i wojskowych – zasadnicza część materiałów archiwalnych dotyczy bowiem działającego w Krakowie Naczelnego Komitetu Narodowego oraz organizacji czynu niepodległościowego i nierozłącznie z nim związanych Legionów Polskich. Niemniej szereg tematów z zakresu problematyki społecznej czy gospodarczej krakowskiego samorządu, funkcjonującego sądownictwa wartych jest podjęcia oraz zbadania i wciąż czeka na zainteresowanie badaczy.

SUMMARY

The selection of sources for research into issues connected with the First World War from the resources of the National Archives in Krakow

This article presents a set of sources for research into the First World War, stored in the National Archives in Krakow. The set has been created subjectively, and is restricted to archival materials stored in the branches of Krakow's archives. The chronology of the set generally covers the period of 1914–1918, although there are also archival resources created during earlier and later periods, which help the research and study into the history of the city, region and other Polish areas. The materials most frequently used in research into the subject are the collections of the Polish Legions and the National Supervisory Committee, the Photographic Collection, the Collection of Placards and Posters, court records, county council records, the Imperial-Royal Police in Krakow, and of town records. An interesting complement to the conducted research are collections of individual and family records, formed both during the War as well as after it. Losses, both demographic and economic, were documented by military and civil powers, among which the most frequently used are the records of: Military Bureau of Care over War Graves Corps No. V in Krakow, the Imperial-Royal Central Commission for the Economic Redevelopment of Galicia in Lwow as well as the National Bureau for the Redevelopment of Galicia in Lwow.

SŁOWA KLUCZOWE: Pierwsza wojna światowa, Kraków, Naczelny Komitet Narodowy, Legiony Polskie, materiały archiwalne

KEY WORDS: The First World War, Krakow, the National Supervisory Committee, Polish Legions, archival materials